

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

В статті розглянуто значення інституту приватної власності на землю, узагальнено історичний досвід формування відносин власності на землю та зроблено висновок щодо можливості використання історичного надбання в умовах сьогодення.

The importance of the private property land institute are consider in the article, the historical experience of formation the relationships of property on land are summarized, the conclusion about possibility of using historical experience in modern situation are made.

Ключові слова: земля, відносини власності, приватна власність, володіння, користування, розпорядження.

Вступ. Питання власності є споконвічним, таким, що історично викликало багато дискусій та було причиною виникнення революцій, війн, антагоністичних протиріч, реформувань тощо. Людство завжди боролось за привласнення того чи іншого матеріального блага, природного ресурсу, факторів виробництва. Кожне нове покоління виборювало свої права на володіння тим, що воно вважало за потрібне мати у довічному користуванні. Одним з найгостріших питань виборювання права власності є питання власності на землю. Це обумовлено тим, що земля – це засіб існування кожної людини, фактор виробництва, за допомогою якого можна виробляти продукти, вона слугує робочим місцем для того, хто присвятив себе її обробленню та дає можливість отримання прибутку для того, хто виробляє на ній сам що-небудь або надає її у користування іншому.

Питанню історичного розвитку земельних відносин приділялася увага багатьма вченими, серед них В. Бурденюк [1], що досліджував історичний аспект в комплексі з економічним та правовим, В. Другак [2], яка систематизувала основи економічної теорії прав власності на землю, Ю. Нарикова [3], що досліджувала історичний розвиток відносин власності у Стародавньому Римі, та багато інших. Однак, розгляду історичного розвитку права приватної власності на землю крізь призму сучасної періодизації, приділено недостатньо уваги.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей формування права приватної власності на землю в історичному аспекті.

У зв'язку з цим завданням роботи є ретроспективний аналіз та узагальнення особливостей реалізації права власності на землю, визначення негативних та позитивних чинників формування відносин власності на землю.

Результати дослідження. Історія людства поділяється на декілька періодів, що характеризується різними засобами праці та організацією суспільного життя. Поряд з цим здійснюється періодизація з поділом на суспільні формації в залежності від форм власності. Наприклад, авторами «Німецької ідеології» К. Марксом та Ф. Енгельсом, написаної в 1845–1846 рр., було надано наступну періодизацію історичного процесу розвитку суспільства, що відображала послідовно змінюючи одна одну домінуючі форми власності: 1) плеїнна, 2) антична, 3) феодальна, 4) буржуазна, 5) майбутня комуністична форма всезагальної власності.

Інший підхід до періодизації, так званий ліберальний напрямок [4], пропонує наступні етапи ходу історії: аграрне (традиційне) суспільство, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство (рис. 1).

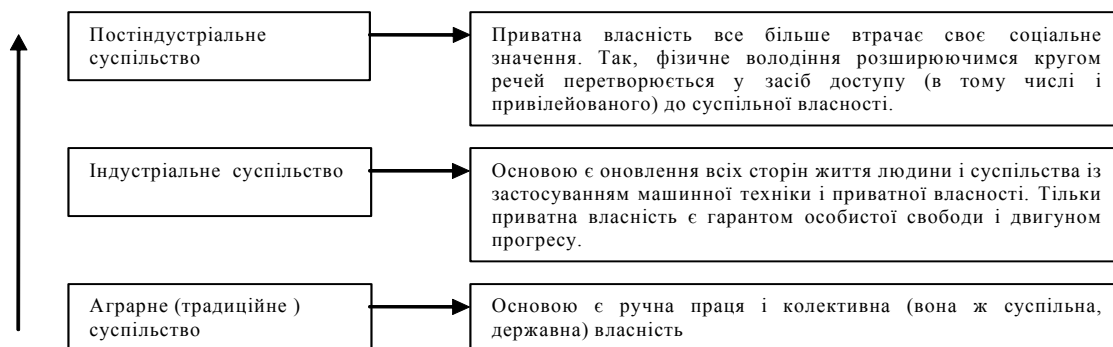

Рис. 1. Поділ суспільного розвитку за ліберальним напрямком

Користуючись наведеною класифікацією К. Маркса та Ф. Енгельса, автором запропоновано видозмінену, яку буде використано в ході даної роботи. Ця класифікація включає в себе наступні періоди: 1) родовий, 2) античний, 3) феодальний, 4) капіталістичний, 5) ринковоорієнтований.

Питання власності на землю історично були у центрі уваги. Термін «власність на землю» зароджувався ще з витоків людської історії, коли населення обирало осідлий спосіб життя та починало займатися землеробством. Так, за переконаннями німецького філософа О. Шпенглера (1880–1936 рр.), власність починається ще тоді, коли рослина посідає у ґрунті, який автоматично стає її власністю та який вона обороняє усією своєю силою. Така своєрідна боротьба за землю стає першим усвідомленням власності [5].

За родового устрою була спільна власність роду, але не можна виключати існування в тих умовах власності особистої, яка охоронялась від посягання з боку іншого члена роду, а згодом члена племінної чи територіальної общини, і особливо з боку осіб, які до них не належали, звичаєвим, неписаним правом. Законник Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.), наприклад, передбачав такі форми власності на землю, як державна (царська або храмова), общинна та приватна, до якої з певними пересторогами можна віднести й земельні наділи царським чиновникам та воїнам. Проте закон ще не визначав порядку користування цими землями, їх відчуження і продажу [6].

Античний період характеризується розповсюдженням індивідуальної праці, появою рабства, товарообміну, що, в свою чергу, призводить до утвердження приватної власності.

В архаїчний період відбувалося формування античних полісів – міст-держав. В основі поліса лежить антична форма власності, що становила собою єдність державної і приватної форм власності. Поліс як колектив громадян мав право верховної власності на землю, і тільки його громадяни могли бути власниками землі. В історії розвитку Стародавньої Греції виокремились два види полісів: 1) аграрний, з абсолютним переважанням сільського господарства, великою часткою праці залежних робітників, як правило, з олігархічним ладом (Спарта, міста Фессалії, Беотії); 2) торговельно-ремісничий, з великою часткою ремесел і торгівлі, товарно-грошових відносин, втілення рабської праці у виробництво, демократичним ладом (Афіни, Коринф, Мілет, Сиракузи та ін.).

Виключне право володіти земельною ділянкою мали жителі поліса. У Спарті, наприклад, усі найбільш родючі землі були розподілені відповідно до числа повноправних громадян на 9000 наділів. Основним власником землі залишався поліс, а його громадяни отримували наділи у тимчасове користування: їх не можна було дарувати, дробити, заповідати, після смерті власника вони поверталися державі.

Афіни були більш розвинені в економічному відношенні. Закони Драконта (621 р. до н. е.) оформили право приватної власності. Головним виробничим осередком стала велика земельна ділянка (3-5 га), власником якої був громадянин поліса. Землю обробляли члени сім'ї цього громадянина, їм допомагали 1-2 раби. Найбільш важливою з реформ Солона (594 р. до н. е.) була так звана сейсахтея (страхування тягаря) – всі борги, зроблені під заставу землі, були прощені, селянам відновили статус власників, заборонялося навернення афінян у рабство за борги, обмежувався позичковий відсоток [7].

Що стосується Стародавнього Риму, то тут право приватної власності на землю починає простежуватися лише з плином часу. Наприклад, в I ст. до н.е. Ромул поділив землю на двохюгерові ділянки і надав їх окремим римським сім'ям у спадкове володіння. У випадку, якщо був відсутній спадкоємець, землю розпоряджалась община, вона ж могла передати цю ділянку іншій сім'ї. Тому в цей період не можна говорити про існування приватної земельної власності. Більш того, треба особливо підкреслити, що ці ділянки надавалися римлянам не у власність, а у володіння. Володіння – це «факт простого знаходження певних речей у владі тих або інших осіб».

Право приватної власності на землю оформлюється лише в кінці II ст. до н.е. Принципове значення мали: закон *lex Thoria* (118 р. до н.е.), який присвоїв власникам *ager publicus* статус приватних власників і закон 111 р., який відмінив обов'язок сплачувати державі внески, а також закріпив правомочності приватного власника – *uti* – користуватися, *frui* – отримувати доходи, *plodi*, *habere* – мати, *possidere* – володіти. Для позначення відносин власності виробляється спеціальний термін – *dominium*. Пізніше з'являється термін – *proprietas*. Однак об'єктами і *dominium*, і *proprietas* були як рухомі, так і нерухомі речі [3].

Наступним доволі значним етапом розвитку відносин власності є феодалний економічний устрій. Приватна феодална земельна власність носила васальний характер, що означало, що власником землі була держава, яка на певних умовах передавала землю в управління верховній знаті, яка була на державній службі та виконувала державні функції – військові, адміністративні, судові тощо. Також в цей самий час частина правомочності передавалася й селянам: їм дозволялося за умови виконання повинностей спільно користуватися землею, яка в додержавні часи була їхньою колективною власністю. Необхідність примушування селян до виконання повинностей з часом розвинулася в кріпосницьку залежність. Так у Західній і Центральній Європі виникли багатоступінчасті феодалні відносини землевласників і землекористувачів. Завдяки правилу «васал мого васала – не мій васал» влада сюзерена була обмеженою.

Згодом держава почала обмежувати права феодалів на землю, а іноді, і зовсім позбавляла феодалів прав власності. Наприклад, у часи царювання Петра I у бояр, що не з'явилися на службу, відбиралися і земля, і селяни.

Соціально-економічний вимір розвитку характеризувався тривалим, аж до другої половини XIX ст., пануванням аграрного суспільства. Тільки після того як монархи змогли спертися на буржуазні прошарки,

що виникли завдяки розвитку ринкових відносин, сформувався лад, який назвали абсолютизмом. У Росії це виразилося в тому, що замість феодалних відносин виникла холопська залежність представників шляхетного стану від царя-самодержця, а кріпосницька залежність селян з часом виродилася мало не в рабство [8]. Особливого протесту в суспільстві це не викликало оскільки власність, як сектор виробничих відносин, прекрасно виконувала свої функції. Вона була інструментом розподілу постійно недостатніх земельних ресурсів, і була прекрасним стимулом до праці для вільного і напіввільного селянина. При цьому юридичний статус державної власності на землю залишався незмінним.

На зміну феодалізму прийшов капіталістичний устрій. З виникненням капіталізму земля вперше формально переходить у повну приватну власність. При цьому земельна власність набуває нової якості, – вона стає приватною капіталістичною власністю, тобто земля розглядається як капітал. У земельній власності з'явилась нова функція – сприяти перетворенню простого товарного сільськогосподарського виробництва в капіталістичне виробництво. Але ця місія залишилась невиконаною. Фермерське дрібнотоварне виробництво у світовому суспільному виробництві залишилось головуючим. Функція розподілу стала вгасати і переходити до орендної власності. Функція стимулу до праці у великотоварному виробництві також втрачає свою актуальність. Намітилось протиріччя між правовим існуванням приватної власності на землю і стрімким падінням її функціональності [9].

В сучасному ринковоорієнтованому суспільстві «земля» розглядається як простір, на якому відбувається господарська діяльність на основі права на землю, що відповідає чинному законодавству [10]. Прагнення до отримання більшого доходу стало потужним стимулом розвитку і удосконалення виробництва. Приватна капіталістична власність не вичерпала своїх можливостей до забезпечення прогресу суспільства в цілому. Тому і сьогодні в умовах ринкової економіки основою власності та можливості користування, розпорядження та володіння нею є отримання матеріальної вигоди. Виходячи з цього, неодмінною умовою для зростання прибутковості землі, як капіталу, є її правильне використання, яке в свою чергу супроводжується зростанням її продуктивної сили, а відтак і її вартості.

Висновок. Проведений історичний огляд свідчить про те, що категорія «власність» не є чимось незмінним. Існуючі сьогодні юридичні форми власності на землю (зокрема, приватна), виникли ще віки тому при іншому, відмінному від сучасного, рівні розвитку продуктивних сил, внаслідок тривалого історичного процесу. Роздільнення і розподіл праці привів до виникнення приватної власності, яка утвердилась і на землю.

Отже, вироблення системи власності на землю та формування інституту земельної власності різних держав і різних часів розвивалися за умов спадкоємності, взаємовпливу і взаємовдосконалення. Саме тому в умовах сьогодення задля раціонального та ефективного використання земель необхідно враховувати історичний досвід господарювання на землі. Адже сучасне обов'язково містить елементи минулого, тому повинен бути зв'язок поколінь. Попередні покоління, маючи землю у приватній власності, досягали високих господарських результатів, почували себе господарями землі і в цьому бачили своє щастя. Сучасне ж покоління повинно продовжити ці традиції, але на більш професійному рівні, з врахуванням досвіду країн з розвинутою ринковою економікою, досягнень науково-технічного прогресу.

Основи, закладені у римському праві, є актуальним матеріалом для вивчення і у теперішній час та можуть бути використані у побудові ефективної системи регулювання земельних відносин. Також історично простежується особлива роль держави у регулюванні земельних відносин, яка контролює її рівномірний розподіл, слідує за належним її використанням. Однак, в історичному розвитку не завжди державний контроль над відносинами власності на землю здійснювався в інтересах кожного окремого члена суспільства. Іноді державою надавалося привілейоване право власності на землю лише окремим прошаркам населення, що не відповідає умовам розвинутої державності. Отже, нам є, що взяти з історичного досвіду і перенести у сьогодишню систему відносин власності і є те, що слід вивчити для того, щоб не повторювати невдалий досвід минулих поколінь.

Література

1. Бурденюк В. Земельні реформи на теренах України. Чого вчать здобутки та прорахунки? / В. Бурденюк // Землевпорядний вісник. – 2010. – № 1. – С. 14–17.
2. Другак В. Основи економічної теорії прав власності на землю та перспективи їх розвитку в Україні / В. Другак // Землевпорядний вісник. – 2010. – № 9. – С. 30–38.
3. Нарыкова Ю.В. Эволюция земельной собственности в Древнем Риме / Ю.В. Нарыкова // Вестник СевКавГТУ. Серия «Право». – Ставрополь : СевКавГТУ, 2003. – Вып. №1. – С. 79–81.
4. Методологические подходы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://book.uraic.ru/elib/Authors/Lichman1/112.htm>
5. Правові аспекти інституту права приватної власності на землю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zem.te.ua/?menu=info&id=144>
6. Проблема власності та боротьби з посяганнями на чужу власність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naiiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/nomer3/voloh.html>

7. Юхименко П.І. Економічна історія : [навч. посібник] / Юхименко П.І. – К. : Вікар, 2004. – 341 с.
8. Кульчицкий С. Частная и коллективная формы собственности в историческом измерении / С. Кульчицкий // День : ежедневная всеукраинская газета. – 2009. – № 56 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/272261/>
9. Криворак А.Д. Эволюция отношений собственности в аграрной сфере как составляющая процесса глобализации [Електронний ресурс] / А.Д. Криворак, Н.С. Степанова. – Режим доступу : <http://krivorak.com/sobstvennost-na-zemlyu-v-evolyutsionnom-razvitii-obshchestva>
10. Наукові аспекти використання земельних ресурсів. Управління земельними ресурсами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/posibnuku/175/2.pdf>

Надійшла 20.04.2011

УДК 331.1

А. С. ЧУМАЧЕНКО
Херсонський державний університет

МОТИВАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА МАКРОРІВНІ

В статті дається обґрунтування значення держави в мотиваційному механізмі формування інтелектуального капіталу. Визначено основні етапи формування ІК національного господарства на основі мотиваційного механізму. Розроблено схему мотиваційного механізму формування ІК на макрорівні. Проаналізовано вплив грошово-кредитної, конкурентної, податкової, тарифної та цінової, структурної та соціальної політики на мотиваційний механізм формування ІК на макрорівні.

The article justifies the sense of government in the motivative mechanism of forming an intellectual capital. It defines main stages of forming an intellectual capital on a base of motivative mechanism. The article shows the scheme of motivative mechanism of forming an intellectual capital on a macro level. It analyzes the influence of monetary, competition, tax, tariff and price, structural and social policies on the motivative mechanism of forming an intellectual capital.

Ключові слова: інтелектуальний капітал (далі ІК), мотиваційний механізм, структурний капітал, людські ресурси, споживчий капітал, грошово-кредитна політика, конкурентна політика, податкова політика, соціальна політика, тарифна та цінова політика, структурна політика.

Вступ

Мотиваційний механізм формування інтелектуального капіталу – це взаємопов'язана система мотивів та стимулів, що здійснюють вплив на суб'єктів даного процесу для досягнення поставленої мети.

Дане поняття знаходиться на перетині двох економічних напрямів: мотивації праці та інтелектуального капіталу. Проблеми мотивації праці розглядалися в працях таких науковців, як А. Маслоу, Д. Мак-Клелланд, К. Адельфер, В. Врум, С. Адамс, Л. Портер, Е. Лоулер, Д. Мак-Грегор, Е. Шейн, У. Оучі [1, с.174].

Інтелектуальний капітал – поняття досить нове, воно представлено в роботах таких теоретиків, як Білоус Н., Андрійчук О., Карась П., Тимановська Н., Уманців Г., Цибульов П., Козирев А., Степанів Д., Грицуленко С. [2, с.43], Е. Брукінг, Т. Б'юзен, Г. Міне, Д. Моррісон, Р. Нельсон, А. Слівотські, С.Дж. Уінтер, Д. Шнайдер, Ч. Хенді, Л. Едвідсон, Г.М. Десмон, Р.Е. Келлі, Дж. Кел, Д. Белл, Д. Петерсон, Т. Паркінсон, Т.А. Стюарт, Дж. Тобін та інші [3, с.31].

Актуальність даної статті полягає в тому, що при розгляді мотиваційного механізму формування ІК конкретного підприємства необхідно враховувати зовнішні умови і важелі, які можна розкрити лише на рівні держави.

Метою даної статті є розробка і обґрунтування теоретичних положень щодо мотиваційного механізму формування ІК на макрорівні. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- обґрунтувати місце держави в процесі формування інтелектуального капіталу на основі мотиваційного механізму;
- визначити етапи мотиваційного механізму формування ІК національного господарства;
- розробити схему мотиваційного механізму формування ІК на макрорівні;
- проаналізувати вплив цінової та тарифної, грошово-кредитної, соціальної, структурної, конкурентної та податкової політики на мотиваційний механізм формування ІК на макрорівні.

Основний розділ

Місце держави в процесі формування інтелектуального капіталу на основі мотиваційного механізму
Даний процес можна розглядати з позиції трьох рівнів: працівника – того, хто відчуває на собі вплив певних важелів; підприємства, що знаходиться під впливом держави і зацікавлене в досягненні поставленої мети; держави, яка контролює цей процес. Проте, якщо підприємство здійснює вплив за допомогою матеріальних та нематеріальних стимулів, держава використовує цілі комплекси політики щодо всіх учасників процесу формування ІК [4, с.148].